

CAPÍTOL 6

TRES DIES SAGNANTS

16 al 18 de març de 1938

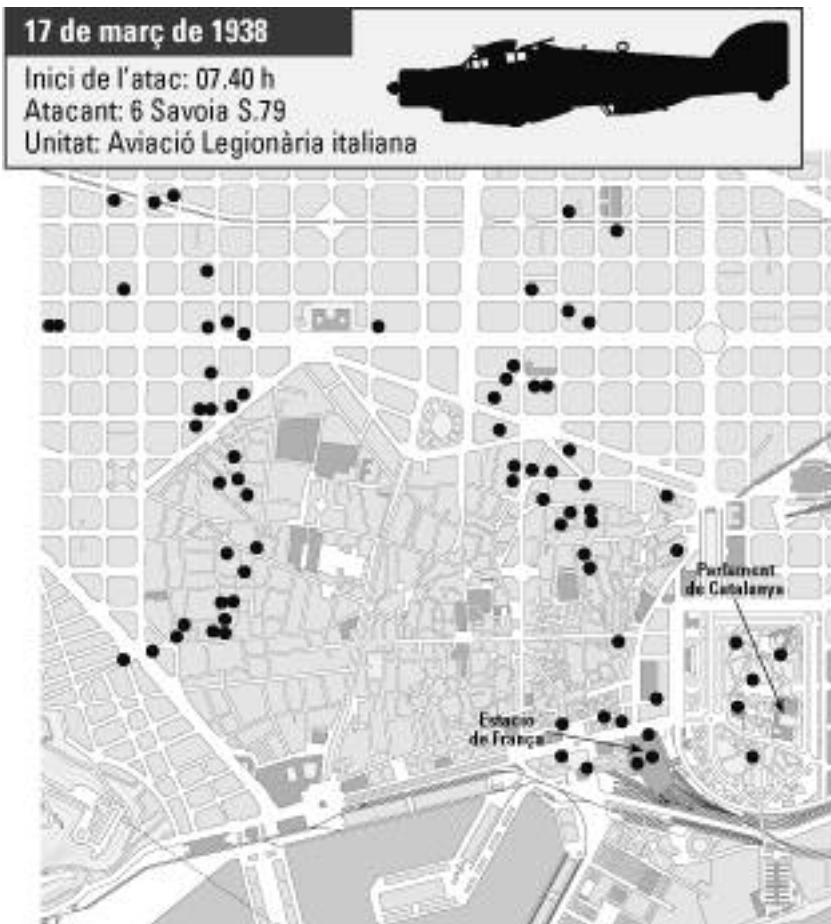

En un marge de quaranta-una hores —de la nit del 16 de març de 1938 fins a primera hora de la tarda del dia 18— Barcelona sofrirà catorze alarmes aèries, amb dotze bombardeigs. El primer es produeix tot just passades les deu de la nit del **dia 16** i és efectuat per quatre Savoia S.81. Dura només uns minuts. Quasi de seguida, poc abans de dos quarts d'onze, ja sonen altra vegada les sirenes. Ara l'alerta és interminable i els xiulets de les sirenes porten l'estremiment sobre la ciutat. El segon bombardeig és cap a la mitjanit, ja dins el **dia 17**. Aquest cop són tres aparells S.81 els que segueixen la seva macabra obra d'intimidació sobre la població civil. Algunes bombes cauen en punts centrals de la ciutat, especialment al nucli antic i a l'Eixample, on una de les bombes cau a un centenar de metres del sector que restarà arrasat hores després. Fa un trenc en una casa situada davant per davant de la Universitat, a la plaça del mateix nom i enfonsa un parell de pisos. A l'Hospital General de Catalunya hi ha moltes víctimes, que són recollides a l'estació de França, afectada també per les bombes dels avions italians. Aquests primers atacs fan 14 morts i 43 ferits.

Les alarmes es prolonguen durant tota la nit del dia 17, amb el tercer bombardeig a tres quarts de dues de la matinada. En realitat es tracta de l'arribada successiva de petites formacions de Savoia S.81, pertanyents al 25è Grup de Bombardeig Nocturn de l'Aviació Legionària de les Balears, *els pipistrelli delle Baleari*. Els intervals de calma són tan curts que els serveis d'alarma, en copsar la tàctica dels atacants, no

consideren oportú de treure i posar l'alerta contínuament. Per això, aquesta nit, la del dia 16 al 17, els ciutadans de Barcelona no han pogut dormir perquè les alarmes i els bombardeigs s'han succeït sense interrupció cada tres hores i el canoneig dels antiaeris per evitar els atacs ha estat molt violent.

El quart atac es produeix a les set i quaranta minuts del matí del dia 17. Ara es tracta de sis bombarders diürns Savoia S.79 del 8è Stormo, els anomenats *falchi delle Baleari*. Quasi al mateix temps que han començat a xiular les sirenes d'alarma, han començat a retrunyir els canons antiaeris i grans

IMPACTES REGISTRATS PER LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA.

explosions han trencat el momentani descans de la ciutat. En aquest atac algunes bombes, aïllades, arriben a caure a llocs tan distanciat entre si com Sarrià i Horta, però la majoria cauen al Poble Sec, al voltant de la confluència de la Ronda de Sant Pau amb l'avinguda Francesc Layret (Paral·lel) i a les immediacions de l'estació de MZA. A l'Eixample els impactes van des de l'edifici de l'escola d'Enginyers Industrials, al carrer d'Urgell, fins a la Mútua General d'Assegurances (Gran Via 587), on ha caigut una bomba a uns cinc metres de la façana que ha fet estralls en l'edifici. També rep impactes l'església de la Concepció, al carrer d'Aragó cantonada amb Llúria.

D'aquest atac tenim un testimoni directe, l'advocat Marià Rubió i Tudurí, destacat membre d'ERC i director de *La Humanitat*¹:

Estava descansant una mica quan, quasi simultàniament, van sonar les sirenes, van tronar els canons i una horrible explosió seguida d'una trencadissa de vidres de la meua cambra, va interrompre el meu repòs. L'avantatge dels atacs aeris —si pot parlar-se d'avantatge— és que són breus. Passada l'explosió, ha desaparegut el perill. Per consegüent, em vaig aixecar de seguida i vaig constatar el que havia succeït. Una bomba havia caigut a l'església de la Concepció, davant de casa meua, a menys de cinquanta metres. Tots els vidres de casa estaven trencats i molts clavats com fletxes a la paret dels fons de les habitacions, ja que la pressió de l'aire és tan forta que els vidres són arrossegats amb violència. Afortunadament, a casa meua no hi hagué desgràcies personals.

A dos quarts d'onze del matí arriba el cinquè atac de la sèrie i sembla que el martiri continua. Cinc S.79 llancen una autèntica rastellera de bombes, que sembren la destrucció novament. Les primeres explosions són a la zona del port;

però les següents ja són més a prop del centre de la ciutat. Una de les bombes cau a la cruïlla del carrer del Carme amb Egipcíaques i toca l'escola Milà i Fontanals, plena d'infants en aquesta hora. En el forn de la cantonada la metralla mata totes les persones que hi ha a dins. També cauen bombes als carrers Hospital, Antoni Agulló, Amàlia i Riereta, entre d'altres. El nombre de víctimes enregistrades fins a aquest moment és de 252 morts i 525 ferits.

A la confluència de la Ronda de Sant Pau amb l'avinguda de Francesc Layret, un autobús de la companyia Roca és tocat per una bomba. Segons el corresponent comunicat dels bombers:

En arribar al lloc del sinistre estava tot encès un autobús Roca i per terra una estesa de morts i carn humana desfeta amb trossos de vestits cremats. La Creu Roja estava recollint amb les seves ambulàncies els morts i ferits. Procedírem amb un establiment del Bt a apagar els vestits encesos i després l'autobús Roca. Un moneder de senyora que es trobà fou entregat a la Prefectura del Cos i d'allí a l'oficina de recuperació.

El bombardeig de la Gran Via

Prop de les dues de la tarda del dia 17, quan ja feia tres hores que havia cessat l'alarma anterior, s'apropen a la costa cinc Savoia S.79, cadascun amb una càrrega de bombes de 20, 100 i 250 kilos. Volen per damunt dels 6.000 metres, tot mantenint l'habitual formació en fletxa. Fa un dia molt clar i assolat, però un banc de núvols els tapa a la vista de l'aeròdrom del Prat. Les sirenes d'alarma es posen en marxa amb poca anticipació, quan els aparells ja penetren a la ciutat. Sobrevoles Montjuïc i el Poble Sec, seguint una direcció que els porta de dret al centre de la ciutat. Tot just passat el Paral·lel, reben l'ordre de descarregar. Cauen dues rastelleres de bom-

bes que marquen el camí cap a les places de la Universitat i de Catalunya. L'una avança seguint el traçat de la Ronda de Sant Antoni i l'altra travessa el Raval fins superar la Rambla, passant per damunt del mercat de la Boqueria. Les sirenes llunyanes alerten la dotació del minúscul antiaeri que hi ha a la Universitat, a la torre més pròxima al carrer de Balmes. Els artillers resten esbalaïts en observar els cinc avions allí al davant, directes cap a ells. Improvisen, cuita-corrents, un tret. Veuen esclatar el projectil molt a prop d'un dels avions, però el bombardeig no s'atura i, just en aquest moment, cauen bombes a la Gran Via, entre la mateixa Universitat i l'avinguda de Pi i Margall (passeig de Gràcia). Les darreres explosions avancen Eixample amunt, fins al carrer d'Aragó. Tot seguit els cinc S.79 emprenen el camí de tornada sota un intens foc antiaeri. L'objectiu ha estat assolit amb èxit.

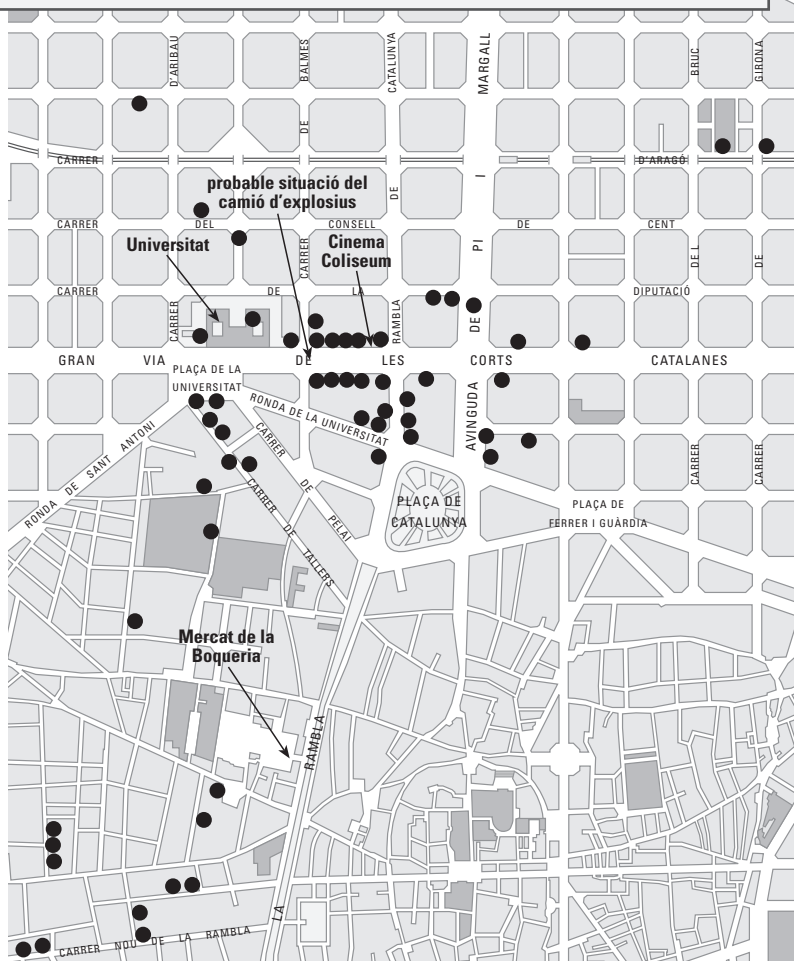
La Gran Via, on s'ha produït una explosió gegantina, ha quedat arrasada en una àrea compresa entre el carrer de Balmes i la Rambla de Catalunya. A la banda de muntanya cau quasi tot el que dona a la Gran Via fins a mig bloc. La casa de la cantonada de Balmes, una veritable fortalesa, és la més afectada (92 morts). Les de després (anant cap a la Rambla de Catalunya), van salvant progressivament més parts de darre-re, on resten un bon nombre de mitges famílies supervivents, mentre que els membres que són a la part del davant s'ensorren i moren en majoria. El número 591, on hi ha la redacció de *La Publicitat*, salva la façana i una línia de paret mestra, però per dins s'enfonsa en gran part i hi ha moltes víctimes. El número 593 salva tota la carcassa, però cauen tots els sotres morts i gairebé tots els envans, llevat dels dos àtics, que volen i cauen al carrer amb els 12 ocupants d'un d'ells. L'altre, per sort, és buit en aquest moment. L'edifici següent és el del Coliseum, que no rep cap impacte. A la casa de l'Oro del Rin, Gran Via 601, cau una de les bombes petites. De tota manera, les moltes víctimes que hi ha al restaurant no es produeixen per aquest impacte, sinó per la metralla que penetra a través dels grans finestrals que donen al carrer.

17 de març de 1938

Inici de l'atac: 13.58 h

Atacant: 5 Savoia S.79

Unitat: Aviació Legionària italiana

EL GRÀFIC MOSTRA LA SITUACIÓ DELS IMPACTES PRODUÏTS DURANT EL BOMBARDEIG DEL 17 DE MARÇ DE 1938 A LES 14,05 H SEGONS EL COMUNICAT DE LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA. SI EL COMPAREM AMB LES FOTOGRAFIES AÈRIES CORRESPONENTS A AQUESTA AGRESSIÓ, OBTINGUEM DES DELS PROPIS AVIONS ATACANTS, OBSERVEM DIFERÈNCIES NOTABLES. D'UNA BANDA, MANQUEN NOMBROSOS IMPACTES, ESPECIALMENT AL LLARG DE LA RONDA DE SANT ANTONI I AL VOLTANT DE LA RAMBLA. DEBIA TRACTAR-SE, SEGU-
RAMENT, DE BOMBES DE PETITA POTÈNCIA QUE CAUSARIEN POCOS DANYS O CAURIEN EN ZONES JA BOMBARDEJADES.

FOTO CEDIDA PEL CENTRE D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA

FOTO CEDIDA PEL CENTRE D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA

D'ALTRA BANDA, APAREIXEN ESMENTATS IMPACTES QUE MOLT PROBABLEMENT NO HOFEREN, PEL FET QUE UNA MATEIXA BOMBA HAURIA POGUT MALMETRE MÉS D'UN EDIFICI. FINALMENT, CAL ASSENYALAR QUE TOTS ELS HABITATGES SINISTRATS DE LA GRAN VIA, ENTRE BARMES I RAMBLA DE CATALUNYA, SÓN CONSIDERATS TOCATS PER LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA QUAN, EN REALITAT, ALGUNS D'ELLS RESULTAREN AFECTATS PER L'EXPLOSIÓ D'UN CAMIÓ CARREGAT D'EXPLOSIUS I NO PER UN IMPACTE DIRECTE. L'ENORME EXPLOSIÓ DE LA CRUÏLLA BARMES-GRAN VIA, BEN EVIDENT A LES FOTOGRAFIES, FOU ATRIBUÏDA PELS ITALIANS A LA DESTRUCCIÓ D'UN DIPÒSIT DE MUNICIIONS.

A la banda de mar, la destrucció avança fins a mig bloc també, amb unes característiques no gaire diferents de les de l'altre costat. Totes les cases cauen, llevat de trossos del darrere, fins al solar que avui ocupa un edifici nou d'oficines de la conselleria d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, molt ample. A continuació, Gran Via 616 i 618, dues cases estretes es salven, i encara hi són. Una bomba les supera i cau més endavant, en l'edifici propietat de la companyia d'assegurances Aurora Polar, que resulta malmès i haurà de ser refet.

Al carrer hi ha un escombrament total. No hi cauen gaires bombes, potser només dues. L'una polvoritza un camió a la calçada central. L'altra, també al mateix tros, obre a terra un cràter bastant ampli. En aquest sentit, cal tenir en compte que el carrer és ple en aquest moment i una gran quantitat de gent atapeix els transports públics.

Els comunicats dels bombers, sempre molt detallats, assenyalen els indrets afectats. El d'un quart de tres de la tarda diu:

Carrer de les Corts Catalanes 585, 587, 589, 606 i 608. Informe tècnic: de la casa número 606 cremava la planta baixa i el cinquè pis, essent apagat el foc amb dos establiments del Bt 2, i amb un del Bt 3 s'apagaren diferents autos que es trobaven al mig del carrer. Al mateix temps es feren els treballs necessaris per al salvament de les cases 587 i 589 i sortiren per la número 22 del carrer de Balmes.

Altres comunicats del mateix cos, que van de les dues a les tres i cinc de la tarda del dia 17, marquen altres llocs afectats pels últims bombardeigs als carrers Tallers, Joaquim Costa, Hospital, Barberà i Riereta. Al l'Eixample també resulten afectats els carrers Aragó i Consell de Cent i els voltants de la plaça Universitat. Al carrer d'Aragó, cruïlla amb el carrer de Girona, els bombers han de fer una sortida de socors per recollir ferits.

Els testimonis

El fet que es produís en un indret tan cèntric i alhora molt habitat, amb tan poca anticipació de l'alarma i a l'hora de dinar d'un dia feiner, incrementa encara els efectes del bombardeig. Els testimonis són nombrosos. Candi Espona, aleshores un nen, ens explica com ho va viure el seu pare²:

Aquell migdia havia anat a dinar al restaurant “Euskadi”, que després de la guerra es diria “Navarra”, situat a la cantonada del carrer de Casp amb el passeig de Gràcia, al davant mateix del teatre Novetats. Allà va trobar-se amb la seva cunyada, la tia Enriqueta de can Bayés, i van seure en una taula per dinar plegats. Fou poc després d'haver-se assegut al restaurant que va sonar l'alarma, immediatament, sense temps de moure's per provar d'arribar a algun refugi, van començar a caure bombes i a sentir-se explosions. Eren, de bon primer, un xic llunyanes, però s'anaren acostant de manera implacable, fins que una enorme explosió seguida d'un formidable terrabastall va somoure tot l'edifici mateix del restaurant, mentre una força estranya, com la d'un terrible huracà, arrencava finestres i persianes i llençava runa i vidres esmicolats, com veritables projectils, cap a l'interior del local. Tot va omplir-se d'una immensa polseguera, igual que una boira espessa. Explicava el pare que, en els breus instants que va durar l'explosió, va pensar que la bomba havia caigut a la mateixa casa del restaurant i que tot l'edifici s'esfondraria. Per uns moments, es va veure ben a prop de la mort. Immediatament va adonar-se que l'edifici que s'havia ensorrat, on realment havia caigut la bomba, era el del teatre Novetats, a pocs metres i justament al davant d'on ell i la tia Enriqueta estaven dinant (...).

Joaquim Renart, veí de la zona, també fou sorprès dinant al seu pis del carrer de la Diputació, tot just al damunt de la seva botiga d'objectes artístics, que resultà completament arrasada³:

(...) poc abans d'haver dinat, han sonat les sirenes i tot seguit el soroll de bombes. El soroll augmentava, s'apropava la tempesta i, de sobte, ha descarregat amb una fúria increïble. Arrambats tots al raconet de la vitrina de les nines, vèiem passar la mort i miràvem atemorits com s'acabava el món al nostre voltant. El balcó s'ha obert impetuós i un huracà de boira ho ha embolcallat tot. Acabàvem de néixer. Els sorolls de les explosions eren formidables, dantescs, inexplicables. Uns sorolls com si la terra s'obrís i s'ensorrés.

Jaume Miravittles, comisari de Propaganda de la Generalitat, visqué un drama personal aquell dia⁴:

A les tres de la tarda d'aquell dia tràgic, els familiars del meu barber em demanaren, per telèfon, si havia restat al Comissariat, perquè no havia anat a dinar a casa. Vaig fer una ràpida enquesta. No; se n'havia anat, com de costum, a la mateixa hora, amb la seva calma forçada i repetida. No havia tornat. És natural que en aquelles circumstàncies tots temessin el pitjor. Vaig sortir immediatament i vaig recórrer, a peu, l'itinerari que ell seguia sempre per adreçar-se a casa seva. M'aturava constantment als llocs on el bombardeig s'havia fet més visible i demanava als veïns, els testimonis d'aquella hecatombe, si per casualitat havien vist passar per allí un home que era fàcil de recordar, perquè era coix i usava una sabata ortopèdica de grans dimensions. En arribar a la Rambla de Catalunya, a la zona on hi ha el cinema Coliseum, on s'havia produït la més gran explosió d'aquelles jornades i que havia enderrocat, fins als fonaments,

tres o quatre cases, vaig baixar del cotxe i vaig mirar, automàticament, cap al cel. Llavors vaig presenciar una escena sinistra: la cama amb la sabata ortopèdica del meu amic penjava de la branca d'un arbre...

Els supervivents conservaran per sempre en la memòria aquella experiència aterridora. És el cas de Santiago Albertí, un dels autors d'aquest llibre i veí d'una de les cases sinistres (Gran Via de les Corts Catalanes 593, just al costat del cinema Coliseum), que molts anys després evocà aquell bombardeig en un text inèdit fins ara:

A les 14.05 la Gran Via de les Corts Catalanes sempre és plena. L'amplària de l'avinguda convida a entretenir-s'hi sota un bon sol de març. Passen tramvies i autobusos plens de gom a gom amb la gent que va a dinar.

Tot d'una sembla com si se sentissin sirenes. Aquestes, amb el soroll del trànsit i venint de tan lluny, seran sentides abans a les cases que no pas al carrer, per bé que amb considerables dubtes. Aquest so és cobert de seguida per un formidable i creixent estrèpit de motors i pel lladruc conegut del petit antiaeri de la Universitat. Destaquen al concert uns xiulets impressionants. Se sent una explosió fortíssima i seca (una bomba petita que s'avança una mica). Es trenquen vidres només per això. Després ja ve l'eixordament (les explosions massa immediates ultrapassen la capacitat auditiva, i de fet no se senten, no es distingeixen d'un brunzit uniforme). Només xiulets, xiulets, xiulets (un so tan agut sí que es capta bé). Després hi ha la ceguesa (tot és fum, pols, fins a encegar; en una casa hi ha guix i calç a desdir; malament quan s'independitzen). L'aire, irrespirable de tantes partícules, s'escalfa i es transforma en un poder gegantí que empeny i ofega, com si volgués esclafar-te el costellam i endur-se volant el que restés de tu. Ara

vénen els udols esgarrifosos, davalladissos (això també se sent perquè és molt agut) de persones que s'ensorren amb la casa, allí mateix, paret per paret. I mentrestant et van caient al damunt, dins l'impenetrable núvol blanc que es remou com un cicló, tot de calçobre, encanyissats, motlures, esquinços de l'empaperat, resquills de maó.

Quan tot s'acaba, s'aclareix a poc a poc el núvol. Recuperes de mica en mica la visió, amb els ulls que et cremen; més lentament, també, l'oïda, que trigarà unes hores a normalitzar-se. Reneixes en un món destruït, on tot ordre ha estat capgirat, on la mort i la sang n'han perdonat ben pocs. Si arribes a veure tot això, pots dir que estàs ben bé de sort; perquè, tanmateix, ets viu. I no et pertocava pas.

Albertí, que aleshores tenia set anys, narra també la forta impressió produïda per la visió de les víctimes, terriblement mutilades:

M'allargaria dient el que vaig veure. A més, no resultaria gens agradable. Només faré una excepció. Al centre de la calçada de la Gran Via hi havia alguns vehicles de transport públic totalment carbonitzats, amb el pasatge i tot, encara que mantenint-se damunt els carrils els dos tramvies. Del tramvia que em restà més a la vora, en baixar al carrer, un home havia tingut temps de sortir-ne. No li havia servit de res. La metralla li segà les dues cames, que restaren damunt l'estrep. Ell era a sota, ja escolat, panxa enlaire, amb els ulls desorbitats. Els braços li havien quedat mig alçats, rígids, amb els punys apuntant al cel, en un gest de maledicció infinita. Aquella desferra horrible tenia una grandesa punyent, escultòrica. De fet, ens representava tots, ens expressava tots.

La qüestió del camió d'explosius

L'extraordinària destrucció produïda a la cruïlla Gran Via-Balmes farà pensar immediatament que els italians han experimentat sobre Barcelona un nou tipus de bomba de gran poder destructiu. Es parla d'una superbomba d'aire líquid, capaç de produir una ona expansiva d'efectes devastadors. Aquesta serà la versió que donaran les autoritats republicanes.

Simultàniament s'estén el rumor que una de les bombes ha tocat un camió carregat de trilita, que circulava per la Gran Via en aquell moment. Alcofar Nassaes fou el primer a analitzar extensament aquesta possibilitat a les pàgines del seu llibre *La aviación legionaria en la guerra española*, publicat el 1975. L'autor conclou, després de citar diversos testimonis, que l'explosió havia d'haver estat causada per un fet accidental, possiblement per la presència del famós camió, alhora que aprofita per a traslladar al bàndol republicà la responsabilitat de la tragèdia.

Molt més aclaridor resulta un article de Joan J. Maluquer Wahl (alferes observador de l'Aviació republicana), publicat el 1981 a *Historia y Vida*⁵. A partir d'una sèrie de cartes aparegudes al diari *Avui*, Maluquer aconseguí contactar amb diversos testimonis i reconstruí la història del misteriós camió, desaparegut el 17 de març de 1938. Aquell mateix dia, un destacament de 22 soldats, comandats pel caporal Joan Laporta, fou encarregat del trasllat de quatre tones de natamita —un dels explosius més utilitzats pel cos d'Enginyers— des del polvorí del castell de Montjuïc al Parc d'Enginyers, instal·lat a l'estació de la Sagrera. El camió sortí del castell de Montjuïc cap al migdia i s'aturà poc després a la caserna Durruti (Lepanto) per efectuar una sèrie de gestions. Allà fou vist per darrer cop. Maluquer conclou que el camió degué emprendre el camí més curt cap al seu destí, a través de la Gran Via, i és ben probable que fos tocat a l'alçada del carrer de Balmes per una de les bombes llançades pels bombarders italians a les dues del migdia. El camió, juntament amb els

seus ocupants i un bon nombre de vianants s'haurien volatilitzat instantàniament. L'efecte multiplicador d'una bomba convencional en impactar sobre la càrrega de natamita hauria provocat, lògicament, una explosió de grans proporcions, com la que és ben visible a les fotografies del bombardeig preses des dels mateixos avions atacants i publicades molts anys després.

La destrucció suplementària produïda per aquesta tràgica circumstància, però, no exculpa en absolut els autors de l'atac, com han pretès alguns. La presència d'un camió amb una càrrega tan perillosa en aquell indret i en aquell moment resulta, certament, sorprenent, però la deflagració fou produïda en ser tocat per una bomba, una de tantes, llançada sobre una zona densament habitada de la ciutat.

Segueixen els atacs

A dos quarts d'onze de la nit, encara del dia 17, es produeix el setè atac. Hi ha lluna plena que il·lumina el cel de la ciutat i el pas dels avions no cessa. Els crits de dolor i espant coronen els moments d'horror. Les bombes cauen ara al Putxet, Sant Gervasi i el Guinardó.

La pròxima alarma és ja dins el **dia 18**, a un quart de dues de la matinada, sense bombardeig. Al cap de tres hores, a un quart de cinc de la matinada, hi ha una nova alarma i el vuitè bombardeig. Totes les accions, a partir d'ara, aniran a càrrec de petites formacions de 3 aparells S.79. Més bombes, destrucció i mort al nucli antic i a l'Eixample. Al cap de tres hores arriba el novè bombardeig, a les set del matí, que afecta especialment l'estació de la Sagrera i diversos carrers de Sant Andreu.

El mateix dia 18, a dos quarts de deu del matí, el desè atac deixa un gran escampall de bombes, des de la Barceloneta i el Parc de la Ciutadella fins al passeig de la Verneda. A un quart de dues del migdia, l'onzè atac afecta els barris del Poble Sec

18 de març de 1938

Inici dels atacs: 13.15 (●) i 15.00 h (○)

Atacant: 3 Savoia S.79

Unitat: Aviació Legionària it.

IMPACTES REGISTRATS PER LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA.

i de Sant Antoni, especialment l'avinguda de Francesc Layret (Paral·lel) i els carrers del voltant. Entre els edificis tocats hi ha el del mercat de Sant Antoni i el cinema Amèrica. A les tres de la tarda hi ha el dotzè bombardeig, altre cop sobre l'avinguda Francesc Layret, avinguda Mistral i els carrers adjacents fins a la Gran Via. Un garatge situat a la cantonada dels carrers Aragó i Muntaner també és tocat per les bombes.

Els atacs evidenciaven una nova tàctica, basada en la freqüència més que no pas en la intensitat. Andrés García Lacalle, que aviat serà nomenat cap de la defensa aèria de Barcelona i aquells dies es trobava a la ciutat, ho exposa d'aquesta manera⁶:

Al no encontrar oposición eficaz aérea o antiaérea, efectuaron los bombardeos a más baja altura, espaciando deliberadamente las bombas y arrojándolas sin objetivo determinado alguno. Inmediatamente comprendí que la intención que tenía no era destruir la ciudad, puesto que en este caso hubiesen empleado la táctica de efectuar los bombardeos masivos, concentrados y con bombas de máxima potencia, y estaban haciendo todo lo contrario. Prolongar la alarma y espaciar el bombardeo tirando pocas bombas a la vez, pero más frecuentemente, esto es durante 24 horas continuas. Se trataba de paralizar por el terror a una ciudad de un millón de habitantes.

Amb atacs cada tres hores, el sistema d'alarma queda totalment fora de control. Els barcelonins ja no saben si els xiulets de les sirenes indiquen el començament o el final del perill. Els equips de salvament i d'extinció d'incendis estan totalment desbordats. És la posada en pràctica de l'ordre donada des de Roma el dia 16 i dirigida al cap de l'Aviació Legionària de les Balears, general Vincenzo Velardi. El telegrama, signat pel general Valle, deia: *“Iniziare da stanotte azione violenta su Barcellona con martellamento diluito nel tempo”*. L'atac, doncs, és ordenat directament per Mussolini i efectuat exclusivament per l'aviació italiana, en contra de la creença generalitzada que també hi han participat unitats alemanyes.

Indubtablement, l'objectiu de l'acció, terroritzar la població civil, ha estat assolit amb èxit. Poc després dels cruentos atacs, els carrers de sortida de Barcelona estan plens de gent atemorida que fuig de la ciutat⁷:

La gent marxava a corrua feta. Se la veia carregada de paquets i de maletes passeig de Gràcia amunt cap a les muntanyes veïnes o cercant refugi on fos. És l'èxode de la ciutat, ferida en les seves entranyes en aquesta guerra cruenta en què sembla ja albirar-se el desenllaç.

La premsa

Tot i la censura, que no permet donar gaires detalls sobre els bombardeigs, la premsa barcelonina es fa ressò dels greus esdeveniments. Almenys tres periodistes són ferits mentre fan la seva feina. Són Mximo Silvio, del *Noticiero Universal*, Gracin Sánchez-Boxa, del *Día Grfico*, i Josep Monfort, de *La Vanguardia*. Precisament aquest periòdic, en la seva edició del 18 de març, dia en què la ciutat encara segueix sota les bombes, publica un editorial de portada que resultar profètic:

Piensen los bárbaros asesinos inconcebibles que así pueden ganar la guerra y acabarán abrasados por sus propios procedimientos. No triunfarn, no pueden triunfar, porque ni Londres, ni Pars, ni Washington, ni Moscú se resignarn a ser destruidos como les amenaza la barbarie teutona. Con el trágico antecedente de España se les plantea una guerra monstruosa a base de aviones poderosos y bombas de una capacidad espeluznante. Pues bien, acaso la capacidad económica de esos cuatro países no puede ofrecer multiplicados por varios enteros aviones contra aviones, bombas contra bombas? Dnde irán a parar Roma y Berlín el día que se les apliquen los procedimientos que ellos aplican sobre Barcelona, espejo sangriento hoy del mundo civilizado? Los tres mil millones de francos que Francia dedica a su defensa aérea, las cantidades fabulosas votadas por el parlamento inglés, la inmensa fábrica que son los Estados Unidos y Rusia refluirn convertidos en metralla sobre los países inventores de la fórmula guerrera ms canallesca y miserable que haya cabido en cabeza humana.

Antes sern vengados nuestros muertos, pero así acabarán los pueblos que merecen ser borrados del Planeta.

Els diaris tracten de mantenir les seves edicions, com un senyal de certa normalitat, encara que alguns, com *Última Hora*, no ho aconsegueixen per haver quedat avariada la maquinària d'impressió. La redacció de *La Publicitat*, situada a la Gran Via de les Corts Catalanes 589, és afectada de ple per les bombes del dia 17, però no per això deixa de sortir i el dia 19 publica una nota que diu:

En un dels edificis afectats per les bombes de l'aviació pirata abans d'ahir, Acció Catalana Republicana tenia instal·lat el seu Secretariat, i "La Publicitat" la seva redacció. Sortosament, el personal d'ambdues oficines havia abandonat el treball poc temps abans de produir-se el bombardeig i és a aquesta circumstància que es deu que els nostres companys no experimentessin cap dany.

També són reproduïts a la premsa els diferents comunicats de condemna de les principals institucions, en què tracten d'encoratjar una població atemorida i desmoralitzada:

L'Ajuntament de Barcelona, davant els bàrbars bombardeigs d'aquestes vint-i-quatre hores, en les quals les aviacions alemanya i italiana han assassinat gran nombre de nens, dones i vells, lliurant-se a veritables actes de salvatgisme contra els més elementals principis d'humanitat, per acord del Comitè Municipal Permanent, reunit en sessió extraordinària, alça la seva veu alenadora, per dir al poble que l'únic propòsit de l'ene-mic és influir damunt la guerra, intentant, inútilment, desmoralitzar la rereguarda. Aquests bombardeigs que no persegueixen cap objectiu militar, no han de minvar en res l'entusiasme popular, que vol salvar la seva independència enfront l'agressió estrangera. Sàpiga el poble de Barcelona que l'Ajuntament està portant a terme els treballs necessaris per tal que la ciutat estigui deguda-

ment defensada a fi de frustrar en absolut el covard sistema emprat per les nacions que fan el que elles anomenen la guerra totalitària.

En el mateix sentit és emesa una nota de la Generalitat:

El Govern de la Generalitat, en reunir-se en un dia en què la ciutat de Barcelona [hi ha una línia censurada] han estat víctimes, una vegada més i en major intensitat, de l'agressió de l'aviació estrangera, la qual assatja damunt poblacions civils els seus cruels sistemes de guerra totalitària, vol expressar, ensems que la seva protesta davant del món civilitzat, la certesa que la utilització d'aquests bastards procediments no aconseguiran mai afeblir la decisió i la fermesa de Catalunya, la qual continuarà essent digna del seu nom i de la seva Història. El nostre poble sap bé el que la guerra significa per a la independència de la República i per a les pròpies llibertats catalanes; el que el feixisme representa com a règim d'opressió i de repressió, contrari a tot avenç econòmic i social. I sabent-ho, manté, cada dia més vigorosa, la decisió de persistir en els majors sacrificis per tal d'assegurar la victòria. El Govern de la Generalitat, unit en un sol pensament, i amb la confiança i la utilitat que li dona el poble de Catalunya, encoratja la població civil, tan coratjosa en aquestes hores difícils, a perseverar en la seva serena i forta ciutadania, i els soldats del nostre exèrcit, paladins de la llibertat i de la justícia davant el món, a seguir lluitant pels ideals de Catalunya i de la República.

Les víctimes

Quantes víctimes han produït aquests dotze atacs sobre Barcelona? Mai no se sabrà amb exactitud. El dia 17, a mig-

dia, la Junta Local de Defensa Passiva fa un primer balanç, que malauradament haurà de ser actualitzat a les 9 del vespre. *La Vanguardia* ho recull en la seva edició del 18 de març:

Barcelona sufrió ayer los más duros bombardeos de la aviación extranjera.

Un millar de víctimas y numerosos edificios derrumbados.

Los aviadores al servicio de Franco lanzaron sus bombas en los puntos más céntricos de la ciudad, donde ni remotamente podía haber un objetivo militar.

Al mediodía habían ingresado en los diversos depósitos y hospitales 252 muertos y 525 heridos, pero como consecuencia del último bombardeo, verificado a primera hora de la tarde, las cifras aumentaron considerablemente, montando al cerrarse este parte (nueve de la noche), la de muertos a 400 y la de heridos a 600, en números redondos.

Las agresiones, que comenzaron anoche a las diez, duraron en ese su primer período más de tres horas, en las cuales el bombardeo fue casi ininterrumpido y se repitieron esta mañana a las 7.40 y a las 10.25, y esta tarde a las dos. Todas ellas se efectuaron desde una altura mínima de 5.000 metros.

A les tres de la tarda del dia 18, segons fonts oficials, les víctimes ja ascendeixen a 551 morts i 1.151 ferits. A les 10 de la nit, set hores després del darrer atac de la sèrie, el comunicat oficial dóna les xifres definitives per als tres dies: morts, 670; ferits, 1.200; edificis destruïts, 48; edificis deteriorats, 71.

En dies posteriors, però, el nombre de morts s'anirà incrementant, a conseqüència de la gran quantitat de ferits en estat crític. Les bones xifres de base són, segurament, les que dóna l'alcalde de Barcelona, Hilari Salvador, a la premsa (*La Humanitat* del 27 de març), quan la classificació ja havia pogut ser feta del tot o gairebé. Aquestes xifres són: 875 morts

(512 homes, 245 dones i 118 infants), i uns 1.500 ferits atesos i internats als diversos centres, excloent per tant els que passaren tot seguit a llurs domicilis.

Per fer el recompte final, caldria afegir els ferits que moriran passat el dia 26, els morts que encara resten entre la runa i també els que no consten a cap registre, així com algunes persones literalment desintegrades al carrer, desaparegudes irremissiblement, sobre les quals sempre restaran dubtes. Una notícia, apareguda a *La Humanitat* del 29 de març, ens parla d'un d'aquests casos:

Des del dijous 17, després del bombardeig de les dues de la tarda, que Andreu Guixer, el conegut actor-director, actualment primer col·laborador dels elencs de guerra de la “Federació Catalana de Societats de Teatre amateur”, és desaparegut. Ni els seus familiars, ni els companys de treball ni cap dels seus amics no ha pogut saber res d'ell des d'aleshores.

Tot fa creure que Andreu Guixer, molt conegut i estimat de tots els qui s'interessen per les coses del nostre teatre, ha estat també assassinat per l'aviació feixista.

Andreu Guixer tenia 64 anys. Era funcionari de la Generalitat i director del Quadre escènic Jacint Verdaguer del Foment Autonomista Català de Barcelona.

Entre les víctimes prou conegudes d'aquests dies tenim el cònsol francès Antoni Lecoteux; el catedràtic de llengües clàssiques Lluís Segalà, i Andreu Torner Alcalde, membre destacat del sindicat de sastreria de la U.G.T.

Tenint en compte els factors esmentats, les víctimes mortals a conseqüència dels bombardeigs dels dies 16, 17 i 18 de març a Barcelona podrien aproximar-se al miler. En el seu llibre *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil*, Joan Villarroja, després d'un minucios repàs dels llibres de registre dels hospitals Clínic i General de Catalunya, arriba a comptabilitzar 979 morts, per bé que aclareix que es tracta

d'una xifra aproximada: (...) *em semblaria una mica infantil — escriu Villarroya⁸— voler donar una xifra exacta i concreta, passats quaranta anys, de les víctimes dels bombardeigs.*

Ressò internacional

Els bombardeigs tenen una gran repercussió internacional. Nombroses organitzacions polítiques i culturals fan públiques notes de condemna. També són molts els intel·lectuals i religiosos que es manifesten en contra dels atacs contra la població civil, especialment a França, els Estats Units i el Regne Unit. Els governs d'aquests tres països fan arribar queixes oficials a Salamanca. També ho fa el Vaticà, que dirigeix una nota a Franco demanant-li que s'acabin els atacs aeris contra ciutats obertes. El sorprenent del cas és que les autoritats vaticanes fan arribar la mateixa petició a l'ambaixada d'Itàlia, encara que es tracti d'un país oficialment neutral.

El dia 18 de març, el primer ministre britànic, sir Neville Chamberlain, fa unes declaracions a la Cambra dels Comuns que són reproduïdes per *La Vanguardia* del dia 19:

Lamento tener que informar a la Cámara de que, según las informaciones que me han llegado esta mañana del ministro británico en Barcelona, esta capital fue víctima ayer de seis "raids" aéreos. El número de víctimas fue muy elevado, calculándose en 240 muertos y 400 heridos. (...) No creo que nadie se entere de estas informaciones sin experimentar un sentimiento de horror y de repugnancia.

El secretari d'Estat britànic, Lord Halifax, adreça un telegrama de reprovació al Govern nacionalista. En el mateix sentit es manifesta el Senat dels Estats Units, que aprova per unanimitat la condemna dels atacs. El secretari d'Estat, Cordell Hull, presenta una queixa oficial:

En aquesta ocasió, quan la pèrdua de vides humanes entre la població civil no combatent és potser més gran del que mai ho hagi estat en la història, crec que estic parlant en nom de tot el poble americà quan expresso un sentiment d'horror per tot el que ha succeït a Barcelona i quan expresso la profunda esperança que en el futur els centres de població civil no seran ja objecte de bombardeigs militars des de l'aire.

En la presa d'aquestes decisions ha d'haver influït decisivament la informació tramesa per l'ambaixador americà, C.A. Bowers, que resideix a Barcelona i és un defensor de la causa republicana. Anys després escriurà⁹:

Nada en semejante aterradora escala, implicando a la raza blanca, se había conocido hasta entonces. Las bombas no perseguían ningún objetivo militar. Eran arrojadas deliberadamente en el centro de la ciudad, la parte más concurrida y habitada, donde la gente estaba comiendo, paseando, descansando en sus camas. Cuando terminaron los raids, novecientos hombres, mujeres y niños estaban destrozados y convertidos en cadáveres, y en muchos casos habían volado a pedazos, en otros les habían vaciado las entrañas. Hundieron cuarenta y ocho edificios y setenta y cinco fueron parcialmente destruidos.

Un altre ambaixador també fa el seu informe, de caire ben diferent. Es tracta d'Eberhard von Stohrer, l'alt representant diplomàtic alemany a Salamanca, qui el 23 de març tramet un telegrama a Berlín on qualifica els bombardeigs de *terribles*¹⁰:

Me dicen de Barcelona que los resultados de los bombardeos aéreos que los italianos han realizado recientemente pueden calificarse de terribles. Casi todas las partes de la ciudad sufrieron sus efectos. No

hubo indicio del menor intento de apuntar a objetivos militares. Se dice que las bombas, de un tipo particularmente destructor, han hundido cientos de casas y calles enteras. Hasta ahora han contado mil muertos; pero se supone que se encontrarán muchos más entre las ruinas. Se calcula en 3.000 el número de heridos. Parece que una bomba ha matado una fila entera de mujeres que esperaban la distribución de la leche, y que otra ha destrozado un grupo de gentes que se había protegido a la entrada de un metro.

Però, uns paràgrafs més endavant, mostra la seva autèntica preocupació, és a dir, les repercussions negatives que aquesta mena d'atacs puguin tenir en l'opinió pública mundial:

Temo que en una guerra civil como la de España, los bombardeos aéreos sin objetivos militares claramente visibles no sólo no produzcan el efecto psicológico que se busca, sino que entrañen considerable peligro para el porvenir. Estoy convencido de que tanto en España como en otros países excitarán el odio contra nosotros e Italia, después de la guerra, de la peor manera posible, haciendo notar que los aviones españoles no hubieran hecho sufrir a sus propias ciudades bombardeos devastadores como éstos, y que quienes los han realizado han sido sus aliados alemanes e italianos.

Stohrer, doncs, no dubta del protagonisme italià i confirma que els alemanys no han participat en aquesta sèrie de bombardeigs. L'endemà el diplomàtic tramet un nou telegrama on, entre altres coses, diu:

Mi oficial de enlace con el “generalísimo” me hace saber que, con gran indignación de Franco, Mussolini había ordenado personalmente el bombardeo de Barcelona el día 18 de marzo.

A banda d'evidenciar amb quin grau d'independència actua l'Aviació Legionària italiana, queda clar que Franco també tem per les repercussions internacionals.

¹ Marià Rubió i Tudurí, *op. cit.* p. 233.

² Candi Espona, *Entre el Roig i el Blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*, Abadia de Montserrat, Barcelona 2002, p. 190-191.

³ Joaquim Renart, *op. cit.* p. 406.

⁴ Jaume Miravittles, *Gent que he conegut*, Edicions Destino, Barcelona 1980, p. 102-103.

⁵ J. Maluquer Wahl, "El enigma del camión de trilita", *Historia y Vida*, núm. 154, gener de 1981.

⁶ Andrés García Lacalle, *Mitos y leyendas. La aviación de caza en la guerra española*, Oasis, Mèxic 1973, p. 307.

⁷ Joaquim Renart, *op. cit.* p. 407.

⁸ Joan Villarroya i Font, *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1999, p. 100.

⁹ C.A. Bowers, *Misión en España*, Editorial Grijalbo, Mèxic 1966, p. 387.

¹⁰ Pablo de Azcárate, *Mi embajada en Londres*, Editorial Ariel, Barcelona 1976, p. 90-91.